

ВОДНЫЯ ДЗЕЯСЛОЎНЫЯ НАМІНАЦЫІ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ДРУГАСНЫХ ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНЫХ ВАРЫЯНТАЎ)

WATER VERBAL NOMINATIONS IN THE BELARUSIAN LANGUAGE (ON THE MATERIAL OF SECONDARY LEXICAL-SEMANTIC VARIANTS)

В. Д. Старычонок,

*доктар філалагічных навук, прафесар,
дэкан філалагічнага факультэта
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага
універсітэта імя Максіма Танка*

V. Starichenok,

*Doctor of Philology, Professor,
Dean of the Faculty of Philology,
Belarusian State Pedagogical University
named after Maxim Tank*

Паступіў у рэдакцыю 04.05.21.

Received on 04.05.21.

У артыкуле разглядаюцца другасныя лексіка-семантычныя варыянты дзеясловаў воднага кантынуума. Характарызуюцца семантычныя мадэлі, у якіх уяўленне вады як руху атаясамліваецца з рухам не толькі па вадзе, але і па зямлі і паветры, з тэмпаральнымі паказчыкамі часу, міжасобаснымі адносінамі, з эмацыянальным станам чалавека. Выяўляюцца новыя вынікі семантычнай дэрывацыі дзеясловаў *цячы, плыць, адмыць*, у якіх актуалізуюцца пытанні навучальнага працэсу, бізнесу, эканамічных і грашовых адносін.

Ключавыя словы: дзеяслоў, водныя намінацыі, другасныя намінацыі, семантыка, семантычная мадэль, лексіка-семантычны варыянт.

The article considers secondary lexical-semantic variants of verbs of water continuum. It characterizes semantic models in which the phenomenon of water is identified with moving not only on water but also on the ground and in the air, with temporal indices of time, with interpersonal relations, with emotional state of a person. It reveals new results of semantic derivation of the verbs "to flow, to swim, to launder" in which the matters of educational process, business, economical and financial relations are actualized.

Keywords: verb, water nominations, secondary nominations, semantic, semantic model, lexical-semantic variant.

Канцэпт «вада» адносіцца да ліку культурных канстант любога народа і разам з такімі паняццямі, як паветра, неба, зямля, з'яўляецца адной з універсальных катэгорый канцэптuallyнай карціны свету. У сувязі з выключна важнай роляй вады ў жыцці як асобнага чалавека, так і цэлых народаў у гэтым канцэпце адлюстроўваюцца характалагічныя рысы народа, асаблівасці яго менталітэту, а таксама спецыфіка нацыянальна-культурнага светабачання этнасу.

Дзеяслоўнае семантычнае поле вады складае невялікі працэнт лексічнага складу мовы і ўключае кінетычныя дзеясловы са значэннем характару руху вады (*цячы, ліць, капаць, булькаць, струменіць, бурліць*), дзеянняў, якія ажыццяўляюцца ў вадзе або пры дапамозе вады (*плыць, мыць, адмыць, адмыцца, паласкаць, купацца, тапіць*), працэсу ўжывання вады (*выпіць, сербануць, жлуціць*), пэўнага стану вады (*кіпець, пеніцца*). Гэтыя дзеясловы (за выключэннем *булькаць, жлуціць, пеніцца*) актыўна ўключаюцца ў працэс семантычнай дэрывацыі і ўтвараюць другасныя ЛСВ рознай семантычнай напоўненасці.

Пераносныя ЛСВ дзеяслова *цячы* групоўваюцца вакол інварыянтнага значэння 'ліцца ў якім-небудзь напрамку, ліцца струменямі, патокам'. Прадказальнымі з'яўляюцца пераносы руху вадкасці на падзенне сыпкіх рэчаў

(*зерне цякло праз пальцы, сухі пясок цёк з-пад ног*), на рух суцэльным патокам вялікай колькасці людзей (*цякуць патакі людзей, цячэ праспект шумлівай ракой, людская плынь цячэ*), а таксама на пах, павеў адкуль-небудзь (*грыбны водар цёк з зямлі, ветры з поўдня на ўсход цякуць*).

Распаўсюджанымі з'яўляюцца тэмпаральныя пераасэнсаванні, у якіх цячэнне вады атаясамліваецца з рухам, працяканнем часу: *Паволі, аж занадта паволі цяклі часіны* (К. Акула); *Цякуць гады. І часу плынь нясе ўсё новую вясну* (В. Бутрым); *Іх дні вясёлыя цяклі* (Я. Колас); *Хвіліны цяклі марудна* (А. Гара). Разнавіднасцю гэтага тэмпаральнага ЛСВ можна лічыць варыянт 'праходзіць, ісці сваім парадкам, развівацца ў пэўнай паслядоўнасці': *Чарнобыль крута змяніў іх жыццё, што мерна і зладжана цякло вякамі* (А. Гара); *А дома прыстойнай і гладкай плыню цячэ сямейнае шчасце* (М. Зарэцкі); *Памерлі дзяды. Цякло жыццё – кароткі агеньчык існавання між начных берагоў вечнасці* (Л. Дайнека).

Даволі часта працэс цячэння вады атаясамліваецца з плаўнасцю, меладычнасцю гучання, шырокім ахопам і распаўсюджанасцю песні, гаворкі, маўлення, голасу: *Песня па сёлах ракою цячэ* (П. Броўка); *Ціхі голас каханай, як песня, цячэ* (У. Караткевіч); *Пакутна гутарка цякла* (Я. Янішчыц); *Ідзе-цячэ ў хлап-*

цоў размова (Я. Колас); *Яго словы цяклі, нібы туман на балота* (В. Супрунчук).

Мадыфікацыя гэтай метафары і яе новае напauненне назіраецца ў сучасным публіцыстычным дыскурсе, дзе цячэнне вады вобразна ўяўляе рух грошай, іх своеасаблівае цячэнне і перацяканне: *Лічылася, што Кадафі мае вялікую падтрымку: у горад цякла львіная доля нафтавых грошай* (В. Барысевіч).

Да ліку індывідуальна-аўтарскіх адносяцца ЛСВ, што рэалізуюць свой семантычны патэнцыял у межах канструкцыі цякуць імгненні вечара, цячэ па пакоі нуда, хвіліна цячэ праз жыццё: *У пакоі цяклі таемныя імгненні вечара, у якім сутонне святла і цемры дазвалялі ўбачыць сцень накіраванасці* (К. Травень); *Цягучым цестам цякла па пакоі нуда, асядала на сэрца грамазднай камльгай даўкага гнёту* (М. Зарэцкі); *Трэба жыць у хвіліне, што цячэ праз жыццё тут і зараз. Над мінулым і будучым няма ў нас улады* (В. Іпатава).

У сэнсавай структуры полісэманта ліць 'вельмі моцна ці безупынна цячы, ісці (пра вадкасці, дождж і інш.)' акрэсліваюцца два другасныя цэнтры: У першым цэнтры ЛСВ звязаны з распаўсюджваннем святла, гукаў, пахаў і пад.: *Узышоў месяц і ліў над зямлёй сваё сумнае серабрыстае святло* (В. Вольскі); *Шчодра ліло цяпло яскравае красавіцкае сонца* (І. Шамякін). Пераносныя значэнні другога сэнсавага цэнтра носяць аказіянальны характар і ўказваюць на нагаворы, паклёпы, даносы, беспадстаўныя абвінавачванні ў чым-небудзь: *Яны лілі розныя памыі на перадавых беларускіх патрыётаў* (К. Акула); *На яго лілі бруд, яму здраджвалі паплечнікі, але ён не змяніў сваіх прынцыпаў* (П. Севярынец); *На ягонае імя лілі бруд, абвінавачвалі ў няздзейненых ім злачынствах* (С. Ёрш).

Дзеяслоў **капаць** 'ліць, наліваць каплямі, падаць каплямі' ў другасным значэнні 'даносіць, нагаворваць' набывае негатыўную канатацыю, што характарызуе чалавека з пункту гледжання яго нормаў паводзін, маральных учынкаў і абавязкаў: *Ён насуперак свайму жаданню мусіў капаць на сумленнага і разумнага камандзіра, якому тая размова, мяркуючы па ўсім, будзе каштаваць жыцця* (В. Быкаў).

У дзеясловаў **бурліць**, **віраваць** 'бурна цячы, пералівацца з шумам, круціць' пераносныя значэнні выражаюць вялікую сілу выяўлення падзей грамадскага жыцця, а таксама высокую ступень напружанасці ўнутранага стану чалавека, яго празмернае хваляванне: *І цвітуць над шатрамі надзеі, і бурліць жыццё* (М. Лынькоў); *Бурліць гэты паток чалавечы, як рака па рэчышчы* (К. Тарасаў); *Маладая, нерастрачаная сіла бурліла ў ім, прасіла выйсця* (В. Чаропка); *Жыццё віравала і не дала спаць да самай глыбокай ночы* (К. Травень); *У сталёвым позірку Марковіча віравала ўла-*

дарная воля прамінулага самаахвярнага пакалення (К. Травень); *А Данік віруе, злуецца. А нічога зрабіць не можа* (А. Бязлепкіна); *Радасць віравала ў выцвілых вачах* (Л. Дайнека).

Часам у адным тэкставым фрагменце адначасова выкарыстоўваюцца дзеясловы **бурліць**, **віраваць**, а таксама іншыя сінанімічныя адзінкі, што ўзмацняюць перакананасць і сілу ўражання ад выказвання: *Знешне не было відаць Іванавага гневу, але на самай справе ўсярэдзіне ўсё віравала, бурліла, нянавісць перапаўняла душу, жаданне помсты рвалася з грудзей* (В. Праўдзін); *Увесь дзень і ўсю ноч кіпела, віравала тысячурукая чалавечая праца* (У. Караткевіч); *Янук выйшаў ад Падгайскага з вельмі перапоўненай галавой. Бурліла там, кіпела, пералівалася, аж цераз берагі хліпала* (К. Акула); *Сіла, што клекатала, бурліла ў ім, дасягнула сваёй найвышэйшай кропкі* (Л. Дайнека).

У дзеяслова **струменіць** 'цячы струменем' пераноснае значэнне выходзіць за межы воднага кантынуума і распаўсюджваецца на пахі, святло, паветра, якія пашыраюцца, разыходзяцца: *Патокі святла струменяць праз раскідзістыя верхавіны* (Л. Гаўрылін); *А сосны сочаць і струменяць густы, духмяны пах смалы* (Я. Колас); *І вось ужо сады струменяць салодкі пах* (У. Караткевіч); *Над хвой прыкрытымі хвалямі струменіць гарчае паветра* (В. Быкаў).

Дзеяслоў **плыць** (плыць) 'перамяшчацца па паверхні вады або ў вадзе' характарызуецца шырокай сеткай другасных ЛСВ, якія аб'ядноўваюцца ў некалькі сэнсавых цэнтраў.

У першым з іх акрэсліваецца рух, які пераносіцца з воднай на паветраную сферу і распаўсюджваецца на прыродныя з'явы (хмары, воблакі, туман, дым). У такіх выпадках у другаснай семантыцы дзеяслова прадугледжваецца спецыфічны спосаб руху і перамяшчэння, пры якім прадмет ціха і спакойна рухаецца (часам незаўважна для зроку) і амаль зліваецца з паверхняй. Такі вобраз яскрава выяўляецца ў перамяшчэнні туману, дыму, аблокаў, ветру і інш.: *Над сялом плыве бярозавы дым* (С. Грахоўскі); *Дым плыве ў паветры ад спаленых хат* (В. Слінко); *Над маладым жытам плыў зеленаваты туман* (С. Сяргей); *Нізка па небасхіле плывуць восеньскія хмары* (К. Акула); *Плыла, цалавалася хмара з зямлёй* (А. Куляшоў); *Дзіўнае воблака ў небе плыве* (Я. Янішчыц); *У небе, пераганяючы адна адну, плылі шэрыя хмары* (І. Гурскі); *З лесу плылі цёплыя веснавыя вятры* (П. Броўка).

Своеасаблівай пасіўнасцю характарызуецца дзеяслоў **плыць** у дачыненні да выяўлення цемры і ночы, дзе суб'ект пазіцыйнага «плавання» знаходзіцца ў адносным спакоі і спецыфічнасць яго руху выяўляецца толькі ў колеравых, светлавых і тэмпературных мар-

керах: *Плыла цёплая, лагодная ноч* (В. Гардзей); *Над вёскай плыла ноч* (І. Чыгрынаў); *Над палямі і ляснымі нетрамі плыла позняя вераснёвая ноч* (Т. Хадкевіч); *Плыве ціха цёплая ноч* (М. Гамолка); *А ночка плыве так марудна, так ціха і аднамерна* (М. Зарэцкі).

Водна-паветраныя ЛСВ адлюстроўваюць перамяшчэнне птушак, нябесных свяціл, паветраных транспартных сродкаў: *Пад воблакамі зноў плылі буслы* (Л. Дайнека); *Над вёскай плыве ў небе ястраб* (В. Вольскі); *Месяц ціха плыве залатым чаўнаком* (З. Бядуля); *А сонца плыло, расплывалася ў мора, душнае, палкае* (М. Зарэцкі); *Высока ў небе плылі самалёты* (І. Кудраўцаў); *Угары эскадрыллямі плылі самалёты* (І. Мележ).

У пераносных значэннях дзеяслова *плыць* другога сэнсавага цэнтра водная сфера замяняецца на зямную і ў сэнсавых структурах актуалізуецца пэўны рух людзей (звычайна плаўны, запаволены) і транспартных сродкаў: *Плыў паток людзей* (К. Акула); *З усіх дарог, сцежак, гасцінцаў плылі групы людзей* (У. Караткевіч); *Бесперарыўны паток войск плыве і плыве па галоўнай вуліцы* (П. Пестрак); *На хвалістай нізіне за сцяною жыта плыў камбайн* (І. Дуброўскі).

Трэці семантычны цэнтр аб'ядноўвае гукавыя ЛСВ па прынцыпе іх суаднесенасці з распаўсюджваннем у паветры пэўных гукаў. Пры семантычнай дэрывацыі ў гэтых выпадках мяняецца не толькі асяроддзе (воднае на паветранае), але і тып суб'екта, бо руху падвяргаюцца не фізічныя аб'екты, а гукі (прычым гукі спакойныя, запаволеныя, нярэзкія): *Над рэчкай плыла мелодыя нейкай вельмі знаёмай песні* (А. Асіпенка); *А музыка – плыве* (Я. Янішчыц); *Песні чаруюць мяне, плывуць ка мне ў самае сэрца* (З. Бядуля); *Гэта песня плыве над ліповай калыскай* (Я. Купала); *Гукі гітары, гукі тужлівыя плылі ў дымна-сінім змроку цёплага пакоя* (М. Гарэцкі); *Праз запацелыя шыбы плылі гукі піяніна* (С. Грахоўскі); *Ад хаты да хаты плыве пагалоска* (П. Броўка); *Плыла вясёлая, простая, натуральная размова* (У. Караткевіч); *Галасы з вёскі плывуць яму насустрач* (З. Бядуля); *З лесу плыў густы пошум ветру* (В. Быкаў).

Прыкладная тая ж метафарычная мадэль выкарыстоўваецца пры ўтварэнні другасных пахавых ЛСВ. Дзеяслоў *плыць* канцэнтруе ўвагу на павольным распаўсюджванні тых ці іншых водараў, пахаў: *Плыў водар павольнага канання травы і кветак* (К. Чорны); *Быў добры садзік, і з яго плыў лёгкі пах чаромхі* (А. Мрый); *У хату знекуль плыў водар прывяленай травы і чабору* (А. Бароўскі); *Акно было расчынена насцеж, і ў пакой шырока плыў духмяны водар асенняга саду* (У. Краўчанка).

У пятым семантычным цэнтры ЛСВ аб'ядноўваюцца ментальнай прыметай, пазначанай

маркерамі 'памяць чалавека', 'яго думкі, вобразныя ўяўленні' і інш.: *На зваротным шляху ў Рамана думкі плылі ўжо ў іншым напрамку* (У. Федасеенка); *Але зусім не туды плылі думкі Казіміра* (П. Пестрак); *Плылі думкі, як хмары, пераганялі адна другую* (С. Баранавых); *А мыслі плывуць сваім кругам* (Я. Колас); *І доўгаю чарадою плывуць думкі* (М. Лынькоў). ЛСВ гэтага цэнтра можна аднесці да зрокавага тыпу, калі малюецца пэўная быццёвая сітуацыя і перад вачыма ўсплываюць жыццёвыя факты, падзеі, здарэнні: *Плывуць думкі, успаміны, прад вачыма устаюць слаўнай прошласці часіны* (К. Акула); *Увесь час ён неадрыўна глядзеў на яе, і перад яго вачыма плыло мінулае* (К. Травень); *Плылі ў галаве кавалкі думак аб тым, што было дагэтуль* (К. Чорны). Зрокавы эффект часта падаецца як непрыкметны рух і ілюзорнасць, якія ўяўляюцца чалавеку ў хваравітым і паўпрытомным стане: *У галаве ўсё кружыцца, плыве і гоідаецца* (В. Быкаў); *Галава кружыцца, у вачах усё плыве* (М. Гіль); *Плывуць зялёныя кругі ў яго вачах* (Я. Колас).

Шосты сэнсавы цэнтр носіць тэмпаральны характар і адлюстроўвае ў формуле «усё цячэ, усё змяняецца» хуткую зменлівасць і непаўторнасць быцця чалавека і ўсяго таго, што яго акружае: *Праходзіў час, плылі надзелі... , і дні дзяцінства адляцелі кудысь у выцвіўшую даль* (Я. Колас); *Час плыве памалу* (Л. Юрэвіч); *Плылі, цягнуліся хвіліны марудныя, грамаздзіліся ў грузка-паўзучыя гадзіны* (М. Зарэцкі); *Так прайшла яго маладосць, і так плыла яго сталасць* (К. Чорны); *Так хутка плыве час* (К. Акула); *Плывуць даўнейшыя гады* (М. Лужанін); *І зноў плылі над вёскай дні* (П. Броўка).

Экзістэнцыяльнай скіраванасцю характарызуецца аказіянальны ЛСВ, што рэалізуецца ў складзе канструкцыі *плыла журботна туга*: *Далёка плыла журботная туга па пакінутай бацькаўшчыне* (К. Акула). Устойлівы характар набывае выраз *плаваць на экзамене ў значэнні 'няўпэўнена, слаба адказваць на экзаменацыйныя пытанні'*: *Выкладчыку галоўнае, каб студэнт хадзіў да яго на лекцыі ды не плаваў на экзамене* (З. Прыгодзіч). Фрагмент сучасных фінансавых адносін выяўляецца ў кантэкстах з назоўнікам *грошы*: *Праз гэтае ведамства плывуць мільярды грошай*; *З казённых касы плыў паток грошай*.

Дзеяслоў *мыць* мае нешырокую семантычную парадыгму і ўжываецца ў значэнні 'ачышчаць што-небудзь ад гразі, бруду вадой ці якой-небудзь іншай вадкасцю; абмываць'. Большая семантычная актыўнасць назіраецца ў вытворных дзеясловаў *адмыць, адмыцца*, метафарычныя ЛСВ якіх 'зняць віну, ганьбу, грэх, вярнуць гонар, даказваць невінаватасць' скіраваны ў сацыяльную сферу і міжасобасных

адносін: *Бруд, калі ён зверху, адмываецца, а вось калі душа чорная, яе ніколі не адмыеш!* (М. Ваданосаў); *Адны ніколі ўжо не даруюць, што вырваўся з іхніх рук, а другія калі не адбяруць жыцця, дык так убрудзяць, што ніколі не адмыешся* (Г. Далідовіч); *Яны могуць уцягнуць яго ў такое злачынства, што век не адмыешся* (В. Быкаў).

У сучасным публіцыстычным дыскурсе ў семантыцы дзеяслова *адмыць* канатацыя можа развівацца па мадэлі ‘ачысціць, змыць бруд вадой’ → ‘легалізаваць грошы, набытыя незаконным шляхам’: *Інфармагенцтвы паведамляюць, што зараз складана ўхіліцца ад падаткаў ці адмыць свае прыбыткі ў замежжы* (У. Паўлаў); *Некаторыя мелі намер адмыць злачынныя капіталы ў Беларусі, уклаўшы «брудныя грошы» ў будаўнічы бізнес* (У. Ціхіня).

Дзеяслоў *паласкаць* у значэнні ‘прамываць, абмываць’ арыентуе сваю семантыку на дзеянне ветру, яго развейванне, подых (*вецер палошча сцяг*). У якасці аказіянальнага ў сэнсавай структуры гэтага дзеяслова фіксуецца ЛСВ ‘абгаворваць, пляткарыць’: *Людзі палошчуць гэта імя, але ніхто не прадявіў канкрэтных фактаў абвінавачванняў* (К. Кібальчыц); *А чаму тады ваша імя зараз палошчуць, дзе толькі можна?* (Д. Баранаў).

У сэнсавай структуры полісеманта *купацца* з першаасным значэннем ‘абмывацца, плаваць, асвяжацца, апусціўшыся ў ваду’ фіксуецца пераносны ЛСВ, заснаваны на знешнім становішчы уражанні аб прыродных з’явах (спакой і ўранаўважанасць у свеце дрэў, раслін і сонечных промняў): *Сталіца купаецца ў зелены прысадаў і зіхаціць золатам у праменнях вясновага цёплага сонца* (У. Случанскі); *Сонца купалася ў залатым вільчыку храма* (А. Бароўскі); *Побач чыгункі прыемна купаліся залатыя косы сонейка* (Я. Колас). Іншыя ЛСВ дзеяслова *купацца* носяць анімістычны характар і выражаюць дастатковасць, празмернасць чаго-небудзь: *Яна вунь у грашах купаецца, не ведае, што на сябе апранаць* (У. Мыслівец); *І ў золаце купацца, і за шчасце хапацца* (С. Бязлепкіна). Працэс купання выклікае ў носьбітаў мовы пазітыўныя ўражанні, і таму *купацца* – значыць цешыцца, мець асалоду ад чаго-небудзь. Такая пэяратыўная канатацыя выражаецца ў дачыненні да ўнутранага стану чалавека: *Сэрца купалася ў салодкай уцесе, і думкі луналі ў марах* (Ц. Гартны); *У час канцэрту купаешся ў моры пазітыву* (В. Ямашоў); *Ён купаецца ў кветках і ў захопленых жаночых позірках, часам весела заўважаючы ў ваках у мужчын рэўнасць* (У. Арлоў); *Некалькі дзён думкі Зоські купаюцца ў сонечных хвалях радасці* (З. Бядуля).

У сэнсавай структуры дзеяслова *тапіць* ‘прымушаць ісці на дно, затапляць’ вылучаюц-

ца два метафарычныя цэнтры. У першым з іх другасныя ЛСВ у мэтавай зоне трансфармуюцца для выражэння ўнутранага стану чалавека, стрымлівання ці заглушвання яго пачуццяў, думак: *Уцякач спачатку тапіў свой сум у віне* (Л. Дайнека); *Ён проста топіць сябе, свае пачуцці ў працы, бо дома няма з кім пагаварыць* (У. Клімовіч); *Ён пачаў тапіць сваю крыўду ў працы* (У. Карпюк). Другі сэнсавы цэнтр скіраваны ў сацыяльную сферу, грамадскае жыццё і канцэнтруецца вакол інварыянтных сем ‘данесці’, ‘тайна паведаміць’, ‘абгаварыць’: *«А ты будзеш на паноў старацца ды людзей тапіць?» – не сцярпела Аўгіня* (Я. Колас); *Ты тапіў нас, каб зменшыць сабе кару* (Г. Далідовіч); *Ён немцам лізаў боты і, каб выслужыцца, тапіў сваіх людзей* (І. Гурскі).

Дзеяслоў *выпіць* ‘праглынуць якую-небудзь вадкасць’ развівае другасны ЛСВ ‘ажыццявіць што-небудзь, выпрабаваць сябе, спазнаць на ўласным вопыце’: *выпіць* ‘вынесці, выцерпець’, *Ён мае досыць юнацкай упартасці, каб выпіць усю чашу да дна, да астатняе кроплі!* (М. Зарэцкі).

Семантыка дзеясловаў *сербануць* ‘з’есці вадкую страву, прысмоктаючы’, *хлебануць* ‘піць вялікімі глыткамі’ вобразна праецыруецца на з’явы сацыяльнага жыцця з указаннем цяжкасцей, якія прыходзіцца перанесці чалавеку: *На вайне Карпенку давялося сербануць ліха, яго параніла* (В. Быкаў); *Яму давялося хлебануць гора на фронце і ў партызанах* (С. Аляксееў).

У дзеяслова *смактаць* ‘піць, уцягваць у рот якую-небудзь вадкасць праз вузкую адтуліну ў чым-небудзь’ вылучаецца метафарычны ЛСВ ‘курыць’: *Ён не злез з каня, смокча сабе папяросу і моўчкі азірае шэрае неба* (В. Гардзеі); *Увесь час дзед смактаў крывую люльку* (К. Акула). Сэнсавая парадыгма гэтага дзеяслова ўключае ЛСВ сацыяльна-міжасобаснага і псіхалагічнага характару: ‘цягнуць, бессаромна браць у каго-небудзь грошы і пад., нажывацца за кошт іншых’, ‘прыносіць пакуты, мучыць (пра якое-небудзь пачуццё)’: *І ён, як той павук пачварны, усю ваколіцу смактаў і з крыўд людзей жывых бяскарна сваё багацце ўсцяж збіраў* (М. Машара); *Прыходзіць падчас невымернае шкадаванне і смутак, што смокча грудзі, як атрутная змяя* (В. Іпатава); *Гора смокча сэрцы, як змяя* (В. Іпатава).

У дзеяслова *кіпець* на падставе архісемы ‘інтэнсіўнасць, бурнасць’ развіліся метафарычныя значэнні, якія захавалі квантытатыўныя прыметы, перанесеныя ў свет жывёл і насякомых, а таксама ў вобласць псіхалагічнага стану чалавека: *кіпець* ‘мітусліва рухацца, кішэць (пра мноства жывёл, насякомых’, ‘праяўляцца, развівацца бурна, з сілай (пра пачуцці, перажыванні, думкі і пад.)’, ‘быць узбуджаным, ахопленым якім-небудзь пачуццём’: *На станцыі*

ў Гацях, як заўсёды, кіпеў ніколі няспынны рух (К. Акула); Цэлы дзень на Ростані, на Старым і Рыбным рынках кіпелі страсці. Крычалі, спрачаліся, заводзілі нейкія дыспуты (У. Караткевіч); Карызна кіпеў шалёным абурэннем, перамяшаным з злараднасцю (М. Зарэцкі); Жанчына кіпіць ад крыўды і злосці, але чакае яшчэ чагосьці (К. Чорны); Гакенхольц адмоўна замахаў галавой. Вочы ў яго кіпелі гневам (Л. Дайнека).

Такім чынам, дзеяслоўнае семантычнае поле вады ўключае ў свой склад дзеясловы са значэннем характару руху вады, пэўнага яе стану, працэсу ўжывання вады, а таксама дзеянняў, якія ажыццяўляюцца ў вадзе або пры дапамозе вады. Практычна ўсе яны ўключаюцца ў працэс семантычнай дэрывацыі і ўтвараюць другасныя ЛСВ рознай сэнсавай скіраванасці. Дзеясловы перамяшчэння ў вадзе звычайна характарызуюцца нешырокім сэнсавым паглыбленнем і невялікімі семантычнымі парадыгмамі. Выключэннем з гэтага з'яўляецца дзеяслоў *плысці* (*плыць*), другас-

ныя ЛСВ якога аб'ядноўваюцца ў сем сэнсавых цэнтраў.

Вобразы вады, якія сфарміраваліся ў мове падчас культурна-гістарычнага развіцця народа, замацаваліся ў моўнай свядомасці як тэмпаральны паказчык плыні часу, а таксама маркер міжасобасных адносін у соцыуме, які выяўляе эмацыянальныя, духоўныя, сацыяльныя аспекты жыцця чалавека і яго ўзаемаадносін з аб'ектыўнай рэальнасцю. Уяўленне вады як руху субстанцыі з'явілася падставай для развіцця метафарычных ЛСВ, якія адлюстроўваюць працэс руху не толькі па вадзе, але і па зямлі і паветры. Значэнне такога руху лічыцца варынтам пасіўнага пазіцыйнага значэння, у якім актуалізуецца плаўнасць, павольнасць перамяшчэння. У сучасных умовах назіраецца актывізацыя і новае нападзенне семантычных мадэлей дзеясловаў (*цячы, плыць, адмыць*) за кошт развіцця метафарычных ЛСВ, у якіх актуалізуюцца пытанні, звязаныя з навучальным працэсам, бізнесам, эканамічнымі і грашовымі адносінамі.